

ERKEN OSMANLI MİMARİSİNDE BANI-MİMAR İLİŞKİSİ

*Hurşit Çetin ARSLAN**

Erken Osmanlı Dönemi'nde (1299-1451) mimari yapı etkinliklerinde çalışan mimarlar ile bu yapıları inşa ettiren baniler üzerine bugüne kadar yeterince araştırma yapılmamıştır. Konuya ışık tutacak birinci el kaynaklar, yapıların mimar ve inşa kitabeleridir.

Çalışma konumuzun amacı, öncelikle Erken Osmanlı Dönemi'nde kitabeler yoluyla belirleyebildiğimiz mimarlar ve bu mimarların çalışmış oldukları yapıları inşa ettiren banileri tespit etmektir. Bu noktadan hareketle kitabelerin mimar ve bani arasındaki organizasyonun açığa çıkarılması açısından verdiği bilgiler var mıdır? Bani ve mimarın etkinliği ne olabilir? Mimarın yetiştiği ve geldiği çevrenin rolü nedir? Yapıları inşa ettiren banilerin sosyal statülerinin etkisi ne olabilir? Gibi sorulardan yola çıkarak konunun aydınlatılmasına ve bu yönde bazı veriler elde edilmesine çalışılacaktır.

İhtiyaçlar doğrultusunda belirlenmiş plan şemasını ve strüktürünü tasarlayan ve teknik olarak organizasyonun yürütülmesinden sorumlu olan mimar ile bu yapıyı etkinliği için gerekli maddi kaynağı aktaran ve işi finanse eden bani arasındaki ilişkinin boyutlarının açıklığa kavuşturulması; dönemin inşa ve imar faaliyetlerini anlamada önemli veriler sağlayacaktır.

Erken Osmanlı mimarisinde mimarın tanımı, yetki ve sorumluluklarına gelince; yapının tasarımını yapıp, bu aşamadan inşa eyleminin bitimine kadar organizasyonu sağlayan ve yöneten teorik ve pratik bilgisi

(*) Hurşit Çetin ARSLAN, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi, Beytepe/ANKARA

bulunan kişiye mimar denmektedir¹. Erken dönemdeki kaynak ve bilgilerin yetersizliği, mimarın yetki ve sorumluluklarının ne olduğu sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Buna karşın XV. ve XVI. yüzyıllara tarihlenen kimi yapıların çizim ve krokileri, mimarın öncelikle yapının tasarımını yapıp, bunu baniye onaylattıktan sonra inşa eylemine giriştiğini göstermektedir².

Tüm bilgi azlığına rağmen erken dönemde "devlet kapısında" görevli mimarların olduğunu tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Hoca Sadeddin Efendi'nin II. Murad (1421-51) devrinde Edirne Sarayı'nın yapımını anlatırken vermiş olduğu bilgiler bu görüşü doğrulamaktadır. Hoca Sadeddin Efendi'nin aktardığı bilgi şöyledir:

"Sarayın yapımında ferman buyruldu. Devlet kapısında görevli mühendisler ve ustalar işe başladılar. Burada büyük bir köşk inşa ettiler....."³.

Bu bilgilerden padişahın inşa eylemine girmeden önce fermanlar çıkardığı ve bir bakıma doğrudan bir müdahalenin söz konusu olabileceği ortaya çıkmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, mimarın yetki ve sorumlulukları baninin istek ve görüşleriyle sınırlı kalıyordu.

Konunun daha net olarak anlaşılabilmesi ve yapı boyutuna indirgenebilmesi amacıyla Erken Osmanlı Dönemi'ne ait beş yapı örnek olarak seçilmiş, bu bağlamda mimar-bani ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır⁴.

YAPILAR

1- İZNIK HACI HAMZA KÜMBETİ

Bugünkü İznik Belediye Binası'nın yanında bulunan kümbet, kitabesine göre 750 H./1349 M. tarihinde Hamza İbni Erdemşah tarafından

- (1) Mimarın tanımı için bkz. Ş. Sami *Kâmûs-ı Türkî (Temel Türkçe Sözlük)*, İstanbul 1985, Tercüman Yayınları, I, s.90; III, s.927; C.Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, 2(1981), s.14; N.Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1983, s.95; D.Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1988, s.363.
- (2) Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan E.9495 no.lu belgede üç türbe yapısının ayrı ayrı hesap ve keşif bedellerinin bulunması, mimarın baniye önceden plan ve çizimleri onaylattığını ve bu onaydan sonra inşa eylemine girdiğini göstermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. T.Öz, "Eski Cami Planları ve Mimari Vesikalar", *Yedigün*, 172/3-4 (1936), s.8-9.
- (3) Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevârih. I. (çev.İ.Parmaksızoğlu)*, Ankara 1974, s.133
- (4) Bu çalışma tarafımızdan daha ayrıntılı biçimde lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. H.Çetin Arslan, *Erken Dönem Osmanlı Sanatında Bani-Mimar İlişkisi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1993. Tezimizde 14 yapı ile 12 mimar tespit edilmiş olup makalemizde sadece beş yapı ölçeğinde ele alınmıştır.

Mimar Hacı Ali'ye yaptırılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir⁵.

Orijinal Yazımı:

امر بعمارة المقم المبارك العبدود دارح الى رحمة الله تعل
الحاج خمذا ابن المرحوم اردمشاح تغمد الله برحمته و كنا
المعمر الحاجى علي في سنة خمس و سبع مائة

Transkripsiyonu:

Emere biimaretil makamil mübareki el abdüd dâricü ilâ rahmetillâhi teâlâ elhâc Hamza ibni el merhumi Erdemşah tegammadehullâhü bi rahmetihî ve kânel mi'marü el hacı Ali fi seneti hamsune ve seb'a mi'etin 750.

Türkçesi:

Bu mübarek makam hakkın rahmetine kavuşan Erdemşah'ın oğlu Hacı Hamza'nın emri ile Mimar Hacı Ali tarafından 750 senesinde yaptırılmıştır.

1924 yılında yıkılan yapının kitabesi halen İznik Müzesi'nde bulunmaktadır⁶. Yapı, eski resimlerinden de görüleceği üzere, kare gövde üzerine piramidal külahlı olup plan şeması açısından Osmanlı sanatında sık görülmeyen bir uygulamayı yansıtmaktadır⁷. Bu türde uygulamaları Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde anıtsal mezar yapılarında görmekteyiz (Çizim: 1).

Kümbetin süsleme özellikleri hakkında hiçbir fikir sahibi değiliz. Eski resminden de anlaşılacağı üzere taş ve tuğla malzeme ile inşa edildiği ve sade bir işçilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Mimar Hacı Ali Os-

(5) Kitabenin Türkçe yazımı ve transkripsiyonu için bkz. M.T.Koyunoğlu, *Bursa ve İznik Tarihi*, Bursa 1935, s.162; orijinal yazımı için E.Ė.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul 1966, s.162 - 63

(6) Yapının kitabesi bugün İznik Müzesi'nde env.no: 502 ye kayıtlı bulunmaktadır.

(7) Ayrıntılı bilgi için bkz. A.S.Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, I(1938), s.56; L.A.Mayer, *Islamic Architecture and their Works*, Geneve 1956,s.49; E.Ė.Ayverdi, *a.g.e.*, s.162-63.; O.Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*, İstanbul 1977, s.17; Sönmez, *a.g.e.*, s.376-77.

manlı mimarisinde adına ilk defa rastlanılan mimar olmakla dikkat çekmektedir⁸.

Yapının banisi olan Hamza İbni Erdemşah'ın kimliğini irdelediğimizde konuya ışık tutacak herhangi bir bilgiye rastlanmaz⁹. Kitabede "emredici" durumunda gördüğümüz bani, inşa faaliyetini yönlendiren kişi olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

2. ANKARA MURAD HÜDAVENDİGÂR KÖPRÜSÜ:(ÇANKIRI-KAPI KÖPRÜSÜ)

Ankara Çankırıkapı'da bugünkü yeni köprünün yerinde bulunan yapı, günümüzde tamamen ortadan kalkmış olup, kitabesine göre 777 H./1375 M. tarihinde I. Murad (1362-89) tarafından yaptırılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir¹⁰.

Orijinal Yazımı:

1. فى ايام دولت الملك العادل الغازى السلطان الاعظم غياث
2. الدنيا و الدين ابو الفتح مراد خان بن اورخان خلد الله دولته و عاشر
3. العمارت هذه القنطره العبد الضعيف محمد بن لاجن اجر الله خاتمته و كتبه
4. بخطه فى التاريخ او اخر من شهر محرم المكرم سنة سبع و سبعين و سبعمائه البنا حاجى

Transkripsiyonu:

1. Fi'ayyami davlati al-malik al-adil al-gazi as-Sultan al-a'zam gıyas.
2. ad-dünya va'd-din abu'l-Fath Murad Han b. Orhan halladallahu davlatuhu va amira

(8) Osmanlı mimarisinde sayıları binleri aşan yapı olmasına karşın, bu yapılardan sadece bir kısmının mimarının bilinmesi, toplumda mimarların gizlendiğini ve yaptıkları işi anonim olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Mimar Hacı Ali de, bu genelleme içerisinde adına ilk rastlanılan mimar olması açısından önem taşır.

(9) Hamza ibni Erdemşah'ın ismine, incelenen Tevarih-i Ali Osman'da rastlanmamıştır. Bkz. İbn-i Kemal, *Tevarih-i Ali Osman-I-II* (Çev.Ş.Turan) Ankara 1987.

(10) Köprü kitabesinin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi için bkz. C.Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s.93.

3. İmarati hazihî'l-kantara al-'abd az-zaif Muhammed b. Laçin acara 'llahu hatimatihu ve katabahu

4. bi-hattihi fi't-tarih avahir min şahri Muharram al-mukarram sanati sab'a va sab'ina ve sab'ami'a al-Banna Hacı

Muharram 777 (1375)

Türkçesi:

Adil, gazi, yüce sultan dünya ve dinin koruyucu Ebulfeth Murad Han b. Orhan zamanında-Allah devletini devamlı kılsın-onun aciz kullarından Mehmed b. Laçin-Allah ona ahiret için sevaplar bağışlasın-bir hayır eseri olan bu köprüyü yedi yüz yetmiş yedi yılı Muharrem ayı sonunda imar etti ve kitabesini de kendi yazdı. Mimarı: Hacıdır.

Yapının kitabesi bugün Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim: 1)¹¹.

Günümüze ulaşmayan köprünün mimari tasarımı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz¹². Dolayısıyla yapının süslemesi olup olmadığı da bilinmemektedir.

Köprünün mimarına gelince; Kitabesine göre yapının mimarı Hacı İbn-i Musa'dır. Tespit edildiği kadarıyla adı bilinen ikinci Osmanlı mimarıdır. Araştırmacı Z.Sönmez, konuyla ilgili bir yayınında "Hacı" kelimesinin sıfat mı, yoksa isim mi olduğu konusunda tartışmakta ve konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır. Yazara göre olasılıkla hacı kelimesi isim karşılığında kullanılmıştır¹³.

Hüdavendigâr Köprüsü'nün mevcut kitabesi, sultanı, adil, gazi, yüce ve dinin koruyucu gibi ünvanlarla belirttiği gibi, din ve hayır yolunda sarfettiği çabayı da göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, sultanın "aciz kulu" olarak tanımlanan Mehmed b. Laçin'e de dualar edilmesi, inşa faaliyetini yönlendiren bir diğer kişiye yapılan manevi bir hazın göstergesidir¹⁴.

(11) Köprünün kitabesi günümüzde Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde env. no: 44 e kayıtlı bulunmaktadır.

(12) L.A.Mayer, *a.g.e.*, s.106-7; G.Öney, *Ankara Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971, s.159-160; C.Çulpan, *a.g.e.* s.93-94. G.Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, s.49; Z.Sönmez, *a.g.e.* s.378.

(13) Z.Sönmez, *a.g.e.*, s.379.

(14) Kitabe kaydından anlaşılacağı üzere, Mehmed b. Laçin Allah rızası ve hayır için inşa eylemine girişmiştir. Bu olayın manevi haz ve dini yönü ayrıca vurgulanmıştır. Laçin kelimesinin ise C.Çulpan tarafından yapılan araştırmalar sonucunda tımarlı sipahilere verilen bir tür arazi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. C.Çulpan, *a.g.e.*, 93.

3. BOLU ORTA HAMAM (YILDIRIM HAMAMI)

Bugün Büyük Camii Mahallesi, Atatürk Sokağı'nda bulunan yapı, kitabesine göre, 791 H./ 1389 M. tarihinde I. Bayezid (Yıldırım) (1389-1403) tarafından Mimar Ömer ibn-i İbrahim'e yaptırılmıştır. Hamamın giriş kapısı kemerinin kilit taşında mimar "Ameli Ömer ibn İbrahim" kaydına rastlanılır (Resim:4). Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir¹⁵:

Orijinal Yazımı:

قد امر بعمارة هذا الحمام الرفيع والبناء المنيع الامير
الكبير السلطان بن السلطان بن المويد من الرحمان
جلبى بايزيد ابن مراد ابن اورخان زاده الله فى الاقبال فبنى
فى العام الحادى و التسعين و سبعمائه بارك الله لصاحبه ۱

Bu kitabenin birinci satırında (والبناء) dan (المويد من) e, ikinci satırında (زاده الله) dan (بارك الله) kelimesinin dar olan kısmı şimdi noksandır.

Transkripsiyonu:

1. Kad emera bi-imâret-i hâze'l hamamir'rafî ve'l binâi'l-meni'El-emîru'l-kebîr e's-sultan ibn's-sultan-ü'l müeyyed mine'r-Rahmân
2. Çelebi Bâyezid ibn-i Murad ibn-i Orhan-zâdehu'llah fi'likbal fe benâ fi'l-âmi'l-hâdi ve't-tis'in ve seb'amie Bârekâllâhülisahbih

Türkçesi:

Bu ulu hamamı ve muhkem binanın imar edilmesini yüce Emir Cenab-ı Hak tarafından mevkiî sağlamaştırılmış Sultan oğlu Sultan Orhan oğlu Murad oğlu Çelebi Bayezid emretti. Allah ikbalini ziyade etsin ve bu binayı yediyüz doksan bir senesinde bina etti. Allah sahibine mübarek kılsın.

(15) Kitabenin orijinal yazımı için bkz. E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.384; transkripsiyon ve Türkçesi içinse bkz. İ.A.Yüksel, *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamları ve İmaret Camii*, Ankara 1993, s.47-48

Çifte hamam şemasında inşa edilen yapı, soğukluk, ılıklik, sıcaklık, su deposu ve külhanıyla birlikte dönemin tipik Osmanlı hamam mimarisini yansıtmaktadır. Hamamda karşımıza çıkan yüksek kasnak kullanımı ve kubbe çaplarının büyüklüğü, benzer şekilde Mudurnu Yıldırım Camii ve Hamamı'nda da karşımıza çıkması aynı mimarın ürünü olduğuna işaret etmektedir (Resim: 2, 3; Çizim: 2). Yapı mimarisi kadar bezemeleriyle de dikkati çeker. Örneğin yapının çeşitli mekanlarında gözlemlenen kademeli mukarnas dizisi benzer olarak Mudurnu Yıldırım Hamamı'nda da görülmektedir. Dolayısıyla bu benzerlikler, farklı yerlerde de olsa her iki yapının aynı bani ve usta-mimar tarafından tasarlanıp yaptırıldığını kabul ettirmektedir.

Ayrıca Mimar Ömer ibni İbrahim'in Edirne Eski Camii'nde, Hacı Alaeddin ile birlikte çalıştığını öğrenmekteyiz¹⁶.

Yapının banisi olan I. Bayezid'in Mudurnu'da inşa ettiği Yıldırım Hamamı'ndaki kitabede 'Sultan' ünvanıyla; Bolu Orta Hamamı'nda ise 'Çelebi' sıfatıyla bahsedilmesi son derece önemlidir¹⁷. Çünkü, Yıldırım Bayezid'in şehzade iken 1382 tarihinde yaptırdığı Mudurnu Yıldırım Hamamı'nda 'Sultan' ünvanını kullanıp; 1389 tarihinde Bolu Orta Hamamı'nda Sultan'ın yanı sıra, 'Çelebi' ünvanını da kullanması kendisine verdiği payenin bir göstergesi olmalıdır. Bir diğer önemli nokta da şehzadelerin yapım etkinliği içerisindeki yerine işaret etmesidir.

4. BURSA YILDIRIM BAYEZİD TÜRBEŞİ

Yıldırım Külliyesi içerisinde yer alan türbe, kapısı üzerinde yer alan kitabesine göre, 809 H./ 1406 M. tarihinde Emir Süleyman Çelebi tarafından babası I. Bayezid adına, Mimar Ali b. Hüseyin'e yaptırılmıştır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir (Resim: 6)¹⁸:

Orijinal Yazımı:

Türbenin kitabesi güzel bir sülisle yazılmış olup, esas metin üç satır üstüne Arapça'dır, 60 x 120 cm ebadındadır.

(16) Konu ile ilgili olarak bkz. Z.Sönmez, *a.g.e.*, s.394.

(17) Mudurnu Yıldırım Hamamı için bkz. E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.349-54.

(18) Bursa Yıldırım Türbesi kitabesinin transkripsiyonu için bkz. M.T.Koyunoğlu, *a.g.e.*, s.145; orijinal yazımı için E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.468; Türkçesi için H.Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992, s.57.

- ۱- هذه الروضة السعيد الشهيد المرحوم المغفور بايزيد خان
- ۲- بن بناها الاعظم مولى ملوك العرب والعجم سليمان خان
- ۳- بن بايزيد خان خلدالله ملكه فى اول شهر المحرم لسنة
تسع وثمانماية

Bu üç satırın solunda, beş satırlık daha küçük harflerle bir imza ibaresi vardır.

- ۱- قد وقع الفراغ
- ۲- من هذه العمارة المباشرة
- ۳- ركه على يد عبد الضعيف على بن
- ۴- حسين غفرالله لهما
- ۵- فى ربيع الاخر سنة تسع ثمان مائة

Transkripsiyonu:

Hazihî ravzatüs sultanis saidil merhumi vel mağfuri Bayezid hân ibni Murad hân benâhas sultanül a'zamü ibnü mevlâ mülûkil arabî vel acem Süleyman hân ibnî Bayezid hân halledallâhü mülkehû fi evveli şehril muharrem sene tis'a semane mi'e 809

Kad veka'âl ferâgu min hâzihil imaretil mübareketi âlâ yedil abdiz zaifi Ali ibnî Hüseyin gaferallâhü lehümâ fi rebi il âhiri sene tis'a ve semane mi'e 809.

Türkçesi:

Bu türbe, Murad Han oğlu said, merhum, mağfur Sultan Bayezid Han'ındır. Onu, 809 senesi Muharrem ayının başlarında, Bayezid Han oğlu Arap ve Acem meliklerinin efendisi büyük Sultan Süleyman Han bina ettirdi. Allah onun mülkünü daim eylesin.

Aynı kitabenin sol tarafında, dar bir satha beş satır halinde yazılmış ikinci bir kitabe vardır.

Bu mübarek yapının bitirilmesi 809 (senesi) Rebiül-ahirinde, zayıf kul Hüseyin oğlu Ali-Allah her ikisini bağışlasın-eliyle gerçekleşti.

Yapı, plan olarak iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Kuzeyde, üç bölümlü ve her bölümün üzerinin kubbeyle örtüldüğü revaklı bölüm; güneyde ise kare kübik alt yapının üzerinin kubbeyle örtüldüğü ikinci bölümden oluşur¹⁹. Önü revaklı ilk Osmanlı türbesi olan yapı, bu yönüyle mescit ve camileri hatırlatmaktadır (Çizim: 3; Resim: 5)²⁰.

Almaşık duvar örgüsünde inşa edilen türbe, medrese ile aynı kot seviyesinde yer almaktadır (Çizim: 4).

Yapının bani-mimari ilişkisini irdeleyecek olursak şu bilgilere ulaşırız. Türbenin mimarı Ali b. Hüseyin'in ismine bugüne kadar herhangi bir yapıda rastlanmaması düşündürücüdür. Mimarın, külliye'nin daha erken tarihli olan diğer yapılarında da çalışmış olabileceğini varsayabiliriz. Bani konusuna gelince; tıpkı yapının mimarı gibi, banisinin de ismini taşıyan ikinci bir kitabeye rastlanılmaması tesadüfi bir benzerliğe işaret etmektedir. Ayrıca bani Süleyman için kullanılan 'Emir' ünvanı da dikkat çekicidir²¹.

5. EDİRNE ESKİ CAMİİ

Şehrin merkezinde yer alan yapının bani, mimar ve onarım kitabeleri mevcuttur. İnşasına Emir Süleyman Çelebi tarafından 1403 te başlanılmış, 1414 tarihinde I. Mehmed tarafından tamamlanmıştır. Kuzey giriş kapısının üzerinde yer alan bani kitabesinin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir²².

Orijinal Yazımı:

قال النبي عليه السلام من بني الله مسجدا بني (أ) الله له
بيتا فى الجنة امر بعمارة هذا الجامع الشريف السلطان

- (19) Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. K.Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950, s.211-212; S.Çetintaş, *Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, İstanbul 1952, s.26-30; E.H.Ayverdi, *a.g.e.*, s.464-69; G.Goodwin, *A.History of Ottoman Architecture*, London 1971, s.47; O.Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986 s.29-30; Z.Sönmez, *a.g.e.*, s.384.
- (20) Türbe, plan özelliği açısından dönemin diğer tek mekanlı cami ve mescitlerini mi tekrarlamakta; yoksa mimarının ortaya koyduğu bir yenilik mi olduğu tartışmalıdır. Kanaatimizce bu uygulama mimarın özgün ve başarılı bir çalışmasının ürünüdür.
- (21) Süleyman Çelebi'nin kaynaklarda 'emir' ünvanı ile belirtilmesine rağmen, adına, Yıldırım Bayezid Türbesi kitabesinde sadece 'sultan' ünvanıyla karşılaşılr. H.Önkal, *a.g.e.*, s.57.
- (22) Kitabenin orijinal yazımı ve Türkçesi için bkz.B.Karamağaralı, "Edirne Eski Camii'nin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri" *Vakıflar Dergisi*, 9(1971), s.333. transkripsiyonu için O.Onur *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972, s.81.

الموثيد المجاهد
المرابط منصور اللوء قاهر الاعداء ناشر و العدل
والاحسان على اهل الدنيا السلطان ابن السلطان
غياس الدنيا
والدين محمد بن بايزيد خان خلد الله سلطانه و اوضع
على الملمين برهانه فى منتصف شوال سنة ست عشر
وثمانماية (816)

Transkripsiyonu:

1. Kalen-nebiyyü aley-hisselâm men ben-allillahi mesciden ben-allillahü-lehü beyte fi-cenneti a'mera bi-imareti hazel cami'üş şerif es sultan-ül müeyyed-ül mücahit
2. el mürabıta el liva-i mensur kahir el a'da naşir-ül adl vel ihsan alâ ehli dünya
3. es sultan ibn-i sultan Gıyâs-üd-din veddin Muhammed ibn-i Bayezid han halled-Allahü sultanehü ve evzahal alemine bürhanehü fi muntasıfı şevval senedi sitte ve aşere ve semanemieti.

Türkçesi:

Kitabe önce Osman b. Affan'dan rivayet edilen bir hadisle başlamaktaadır.

Her kim Allah için mescid yaparsa, Allah da onlara cennette öyle bir ev yapar. Bu cami-i şerifin yapılmasını Sultan müeyyed (yardımedici), mücahit, murabıt, Allah'ın yardımı ile liva (sancak, bayrak) sahibi olmuş; düşmanları kahreden dünya ehline adalet ve iyilik dağıtan; Sultan oğlu Sultan Gıyasu'd-dünya ve'd-Din Mehmed b. Bayezid Han-Allah onun sultanlığını baki kılsın ve iki dünyada (saltanatını) tanıtsın-816 yılının Şevval ayının ortalarında (1414 yılı Ocak ayının başlarında emretti.)

Caminin batı kapısı üzerinde de sülüs yazıyla yazılmış üç satırlık

mimar kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin orijinal yazımı, transkripsiyonu ve Türkçesi şöyledir (Resim: 8, 9)²³.

Orijinal Yazımı:

قال النبي عليه السلام اذار ايتم الرجل يتعاهد المسجد
(المساجد)

فاشهدوا له بالايمان تصدى بعمارة هذا الجامع العذير
معمار امير (?)

افتحار حسيبان الصدر الحاج علاء الدين دام عزه
العامل عمر بن ابراهيم

Transkripsiyonu:

1. Kalen-nebîyü aley-hisselam ve eytemül recüle ye teahhüd Mescide
2. Feeşhedü lehü bil imane tasaddi bi-imareti hazel camiülaziz mimar
3. Ahsebüna iftiharus südü elhac Alâaddin Murad e'izzetül amilü Ömer bin İbrahim

Türkçesi:

Bir kimsenin mescitlerin yapılmasını üzerine aldığını görürseniz, onun mümin olduğuna tanıklık edin, bu aziz camiye mimar, emir, soylu kişilerin iftiharı sadr Hacı Alaeddin başladı. Allah onun kıymetini daim etsin, âmili Ömer b. İbrahim'dir.

Çok bölüntülü dokuz birimli harim, sonradan eklenen beş bölümlü son cemaat yeri ile biri sonradan yapılan iki minareden oluşan yapı, Edirne Üç Şerefeli Camii'nin inşasından önce şehrin "Ulu Camii" konumundaydı. Cepheden oldukça anıtsal görünen cami (Resim: 7), içten de aynı etkiyi yansıtmaktadır. Yapı boyutlarıyla Bursa Ulu Camii'nden sonra aynı plan şemasını yansıtan ikinci anıtsal örnektir (Çizim: 5).

(23) Mimar kitabesinin orijinal yazımı ve Türkçesi için bkz. B.Karamağaralı, *a.g.e.*, s.334; transkripsiyonu için bkz. Ö.Onur, *a.g.e.*, s.81.

Mimari tasarımı Hacı Alaeddin tarafından yapıлып, bu tasarımın uygulanması ise Ömer ibni İbrahim'e aittir. Kaynaklarda Konyalı olarak geçen mimarın Konyalı olduğuna dair kitabede hiçbir kayda rastlanmamıştır²⁴.

Kitabede Mimar Hacı Alaeddin ve Ömer ibni İbrahim'den 'aziz mimarlar' olarak bahsedilmesi, Hacı Alaeddin'e 'iftiharussudur' (soylu kişilerin iftiharı) olarak bahsedilmesi mimarlara verilen önemi ve statüyü göstermesi açısından önem taşır. Ayrıca Hacı Alaeddin için 'sadr' ve 'emir' ünvanlarının kullanılması askeri bir mevki sahibi olabileceğini göstermektedir²⁵.

Bani Çelebi Sultan Mehmed için 'Gıyasu'd-dünya Ve'd-Din" ünvanı Osmanlı sultanları içinde yalnız Çelebi Sultan Mehmed tarafından kullanılmıştır. "Murabıt" kelimesi ise ribatlarda oturan fütüvvet ehli için kullanılmaktadır. Dolayısıyla araştırmacı Beyhan Karamağaralı, Çelebi Sultan Mehmed'in ahî teşkilatı ile bağlantısı olabileceğini gündeme getirmektedir²⁶.

ERKEN OSMANLI DÖNEMİNDE BANİ-MİMAR İLİŞKİSİ

Örnek olarak seçtiğimiz beş yapıdan da anlaşılacağı üzere, bani ile mimar arasındaki ilişkide şu yorumlara gidebiliriz. Kitabeler incelendiğinde görülüyor ki, bani, inşa organizasyonunu yönlendiren, hüküm sahibi, mali desteği sağlayan ve mimara inşa eylemi için gerekli alt yapıyı oluşturan kişi olarak görülmektedir. Buna karşın teknik alanda inşa eyleminin yürütülmesinden sorumlu, tasarımı hazırlayıp baniye sunan, usulleri koyup planları çizen mimarın ise, yetki ve sorumlulukları baninin istek ve görüşleriyle sınırlıydı.

Mimarın, tasarım aşaması dahil yapının diğer safhalarında tek yetkili kişi olduğunu söyleyebiliriz. Bu alandaki değişikliklerden mimar bizzat sorumlu idi. Ancak organizasyona temel teşkil eden bani, mimarın yapmış olduğu tüm değişiklik ve yönlendirmelerden haberdar ve aynı zamanda bilgi sahibi idi. Baninin fermanlar çıkarıp inşa eylemine girişikten sonra olaya kayıtsız kaldığını kesinlikle düşünemeyiz.

(24) Bu konuda bilgi için bkz. Ş.Uzlu, "Hacı Alaeddin ve Türk Rönesans Mimarları Üzerindeki Tesiri", *Arkitekt*, 1-2 (1941-42), s.28-34; O.Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949, s.8-9; L.A.Mayer, *a.g.e.*, s.48-49; A.Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964, s.39. G.Goodwin, *a.g.e.*, s.56; E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II.Murad Devri*, II, İstanbul 1972, s.150-60; O.Onur, *a.g.e.*, s.82.

(25) Ünvanlar için bkz. B.Karamağaralı, *a.g.m.*, s.333.

(26) Sultanın ünvanları için bkz., B.Karamağaralı, *a.g.m.* s.333.

Şu halde Erken Osmanlı mimarisinde bani ile mimar arasındaki organizasyonda bazı aşamaları saptayabiliyoruz. Bunlar:

- a. Baninin kararı ve onayı,
- b. Mimara yetki ve görev vermesi,
- c. İnşa eylemi için gerekli olan mali desteği oluşturması gibi üç ana platformda şekillenmektedir.

DEĞERLENDİRME

Erken Osmanlı mimarisinde bani ve mimar arasındaki ilişkiyi somut olarak gösteren belge ve kaynakların yetersizliği konu hakkında değerlendirme yapmayı güçleştirmektedir.

Bunun yanı sıra, tarihi kaynakların vermiş olduğu bilgilerden yola çıkarak şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki; Erken Osmanlı Dönemi'nde mimar, eseri ismarlayıp finanse eden baninin bir hizmetkarı; manevi olarak da Allah'ın güzelliklerini aktaran bir aracı durumundadır. Kitabe kayıtlarında geçen 'âciz, fâkir, köle, aziz' gibi ifadeler bu savı doğrular niteliktedir. II. Murad'ın daha önce sözü edilen ve Hoca Sadeddin Efendi'nin aktardığı bilgiye dayanarak devletin imar faaliyetlerini yürüten bir teşkilatın olabileceği görüşümüz ağırlık kazanmaktadır. Kitabelerde geçen 'mimar', 'benna', 'âmeli' ünvanlarına Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde, ayrıca İran'daki erken tarihli İslam Dönemi yapılarında rastlanmaktadır²⁷. Bunlardan 'âmeli' kelimesinin fazlalığı dikkat çekicidir. Bu durum Osmanlı mimarlarının kullanmış oldukları ünvanları belirli bir kalıptan aldıklarını; dönem öncesinde de yerleşik bir 'mimar' kavramı ve statüsü olduğunu ve toplum içinde hiyerarşik konumlarının olduğunu göstermektedir. Şimdiye kadar incelediğimiz tüm yapıların kitabelerinde bani, 'emredici' konumunda inşa eylemini yönlendiren tek kişi olarak görülmektedir. Özellikle karar ve inşa aşamasında, baninin üst düzeyde karar merci olarak rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Yapıları inşa ettiren kişilerin ise, sultan, emir, vezir, paşa, çelebi ve beylerbeyi gibi saray ve saraya yakın çevreden olan üst düzey idari sorumlular olduğu saptanmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Erken Osmanlı Dönemi'nde baninin açıkça bir etkinliği söz konusudur. Bu etkinlik karar ve inşa aşamasından inşa

(27) D.Wilber, "Builders and Craftsmen of Islamic Iran: The Earlier Periods". *Art Archeology Research Papers*, 9-10 (1976) s. 31-39.

eyleminin bitimine kadar olan bir süreci kapsamaktadır. Mimarın ise teknik açıdan tasarımın yürütülmesi ile, inşa eylemine dahil olan organizasyonun denetiminden sorumlu olduğunu düşünebiliriz.

Mimarın etkinliği, baninin etkin rolü ve statüsü altında sönük kalmış, kişisel olarak ön plana çıkamamıştır. Devletin ve dinin koruyucusu durumundaki bani; yüklenmiş olduğu böyle bir sorumluluk bilinci ile kurumlaşmaya ihtiyacı olan yeni bir beyliğin temellerini, elinde bulundurduğu maddi olanakları da kullanarak; mimar aracılığıyla inşa eylemine girişmiştir.

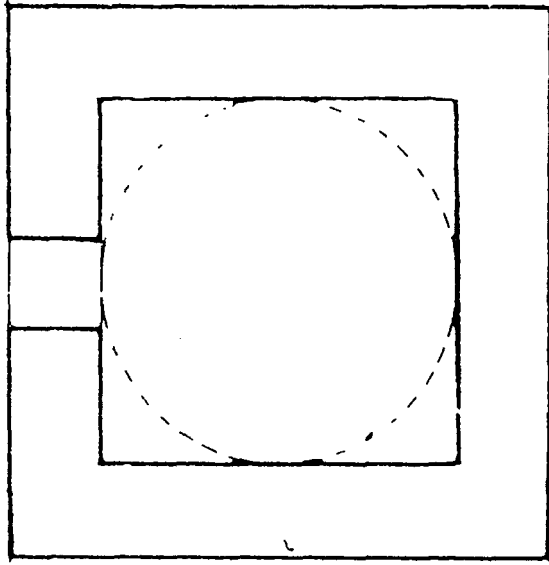
KAYNAKÇA

- ARSLAN, H.ÇETİN : *Erken Dönem Osmanlı Sanatında Bani Mimar İlişkisi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1993.
- ASLANAPA, OKTAY: *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949.
- ASLANAPA, OKTAY: *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı* (14. yüzyıl) İstanbul 1977.
- ASLANAPA, OKTAY: *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986.
- AYVERDİ, E.HAKKI : *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul 1966.
- AYVERDİ, E.HAKKI: *Osmanlı Mimarisinde Çelebi Mehmed ve II.Murad Devri*, II, İstanbul 1972.
- BAYKAL-KAZIM : *Bursa ve Anıtları*, Bursa 1950.
- ÇETİNTAŞ, SEDAT: *Bursa'da Murad I. ve Bayezid I. Devri Yapıları*, İstanbul 1952.
- ÇULPAN, CEVDET: *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975.
- GOODWIN, GODFREY : *A History of Ottoman Architecture*, London 1971.
- HASOL, DOĞAN : *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul 1988.
- HOCA SADEDDİN EFENDİ : *Tacii'l Tevarih*, I. (Çev.I.Parmaksızoğlu) Ankara 1974.
- İBN-İ KEMAL: *Tevârih-i Al-i Osman*, I-II, (Çev.Ş.Turan) Ankara 1987.
- KARAMAĞARALI, Beyhan: "Edirne Eski Camiin Kitabeleri ve Mimarimizdeki Yeri" *Vakıflar Dergisi*, 9 (1971), s.331-36.
- KOYUNOĞLU, M.T.: *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1935.
- KURAN, APTULLAH : *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964.
- MAYER, L.A. : *Islamic Architecture and Their Works*, Geneve, 1956.
- ONUR, ORAL : *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972.
- ORHONLU, CENGİZ : "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, 2(1981), s.1-30.
- ÖNEY, GÖNÜL : *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara 1971.
- ÖNKAL, HAKKI : *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara 1992.

- ÖZ, TAHSİN : "Eski Cami Planları ve Kimi Vesikalar" *Yedigün*, 172/3-4 (1936), s.8-9.
- ÖZON, M.NİHAT : *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İstanbul 1983.
- SÖNMEZ, ZEKİ : *Anadolu Türk--İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989.
- ŞEMSEDDİN SAMİ: *Kâmûs-ı Türki (Temel Türkçe Sözlük) I. III*, Tercüman Yayınları, İstanbul 98
- TUNÇ, GÜLGÜN: *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978.
- UZLUK, ŞERAFETTİN : "Hacı Alaeddin ve Türk Rönesans Mimarları Üzerindeki Tesiri", *Arkitekt*, 1-2(1941/42), s.28-34.
- ÜLGEN, A.SAIM : "İznik'te Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, 1 (1938), s.53-69.
- WILBER, D. : "Builders and Craftsman of Islamic Iran: The Earlier Periods", *Art Archeology Research Papers*, 9/10 (1976), s.31-39.
- YÜKSEL, İ.AYDIN: *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Cami*, Ankara 1993.

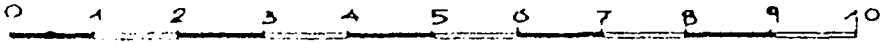
KISALTIMA LİSTESİ

- Bkz. : Bakınız
- A.g.e.: Adı geçen eser
- A.g.m. : Adı geçen makale
- Env. : Envanter

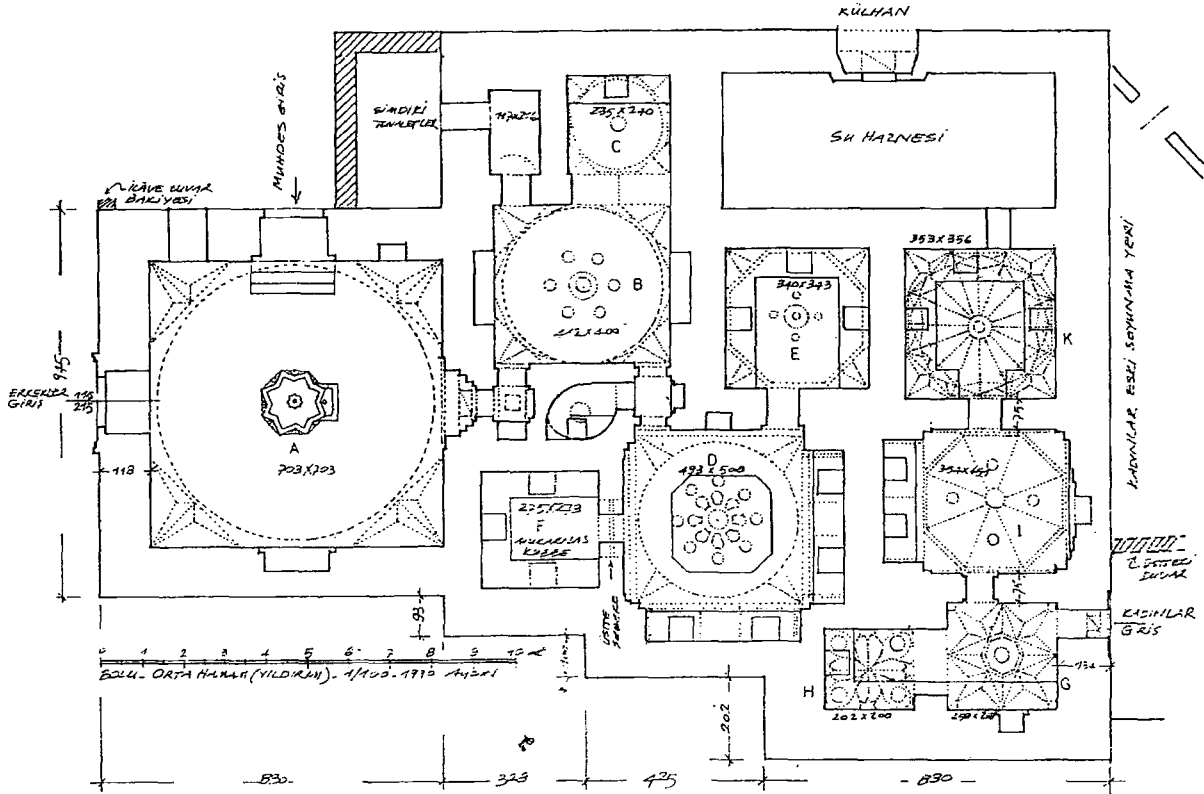

E.H.A
1962

2.

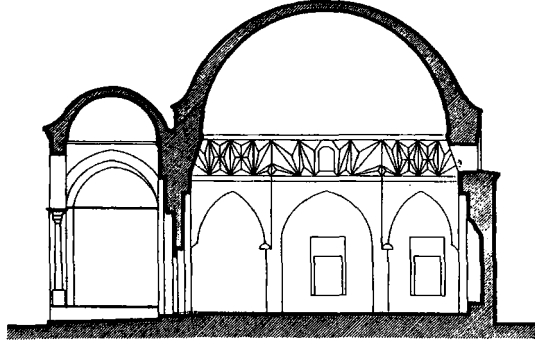
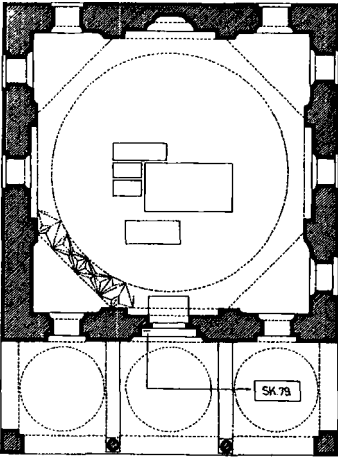

Çizim 1: İznik, Hacı Hamza Kümbeti planı (1966, E.H.Ayverdi)

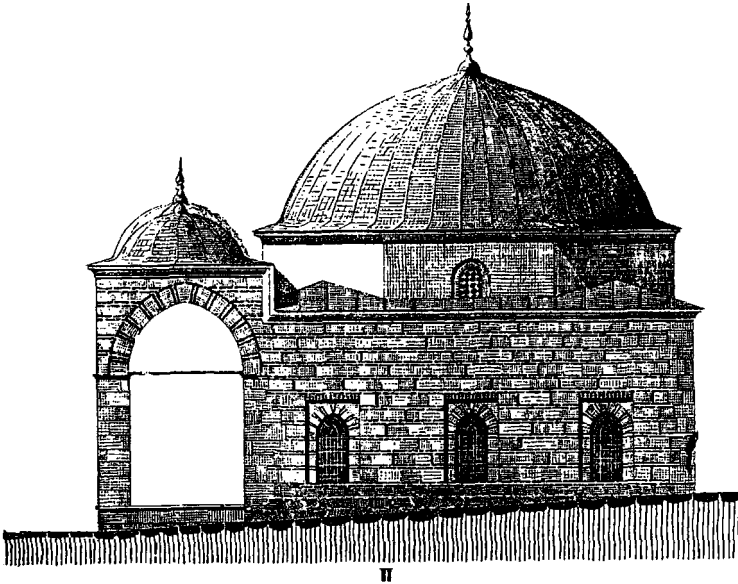
Çizim 2: Bolu, Orta Hamam (Yıldırım Hamamı) planı (1993, İ.A.Yüksel)

11/2/17

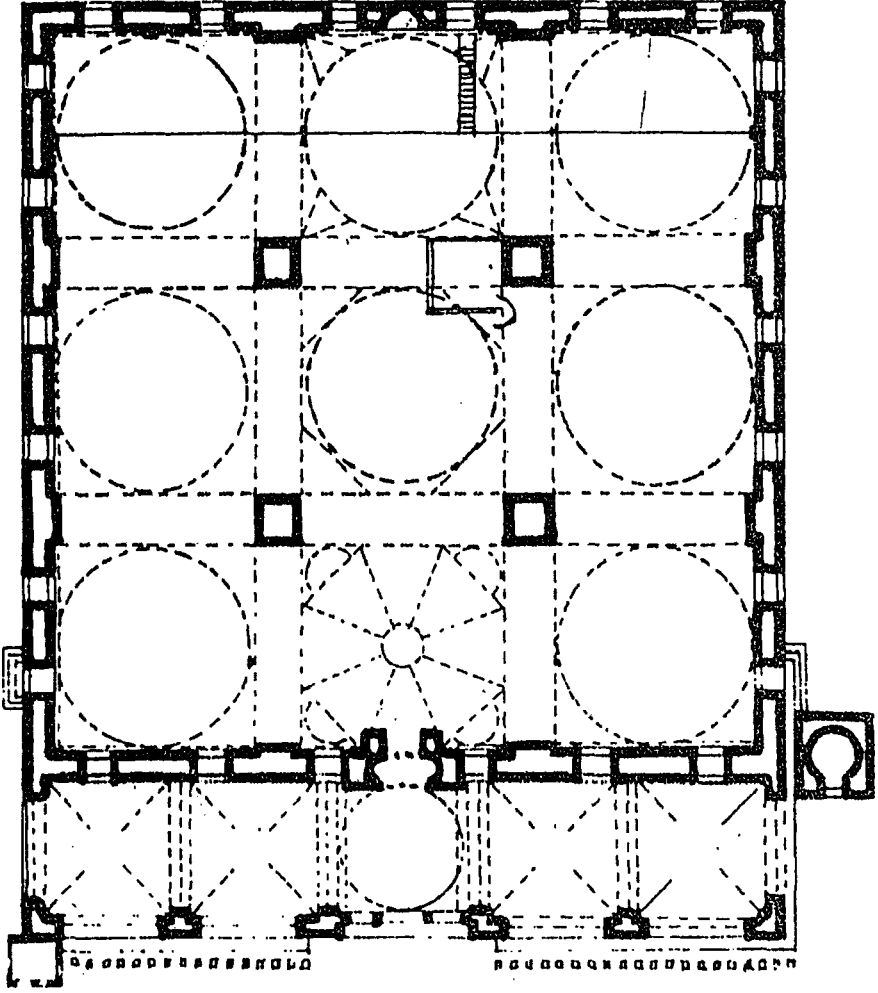

0 1 2 3 4 5m

Çizim 3: Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi, plan ve boylamasına kesit (1989, Z.Sönmez)

Çizim 4: Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi, batı cephenin çizimi (1952, S.Çetintaş)

Çizim 5: Edirne, Eski Camii planı (1964, A.Kuran)

Resim 1: Ankara, Murad Hüdavendigâr Köprüsü (Çankırı Köprüsü), kitabe, (1993, H.Çetin Arslan)

Resim 2: Bolu, Orta Hamam (Yıldırım Hamamı), kuzeybatıdan genel görünüm (1993, H.Çetin Arslan)

Resim 3: Bolu Orta Hamam (Yıldırım Hamamı), kuzeyden görünüm (1993, H.Çetin Arslan)

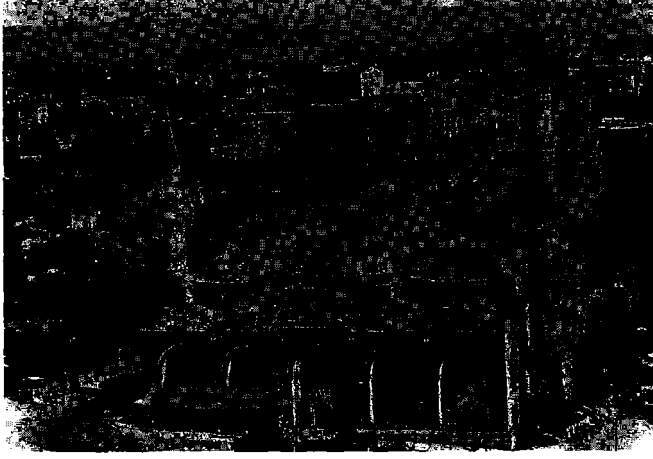
Resim 4: Bolu Orta Hamam (Yıldırım Hamamı), giriş kapısı üzerindeki mimar kitabesi. (1993, H.Çetin Arslan)

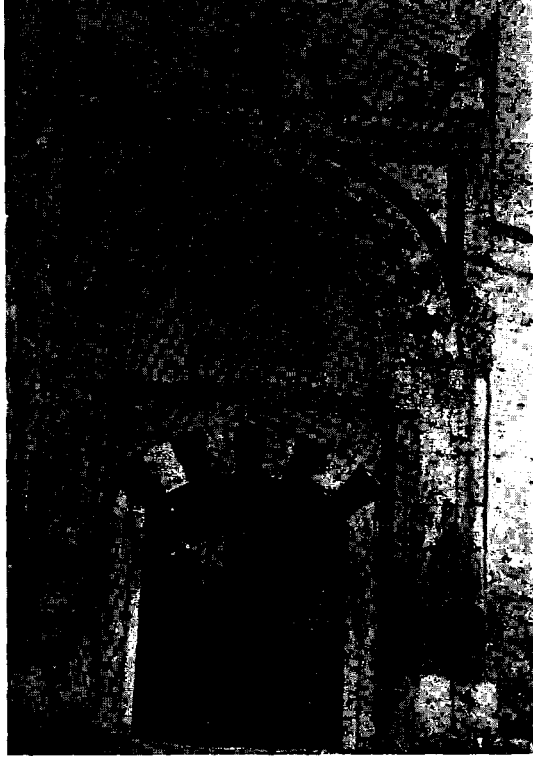
Resim 5: Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi, türbe, kuzeybatıdan genel görünüm (1989, Z.Sönmez)

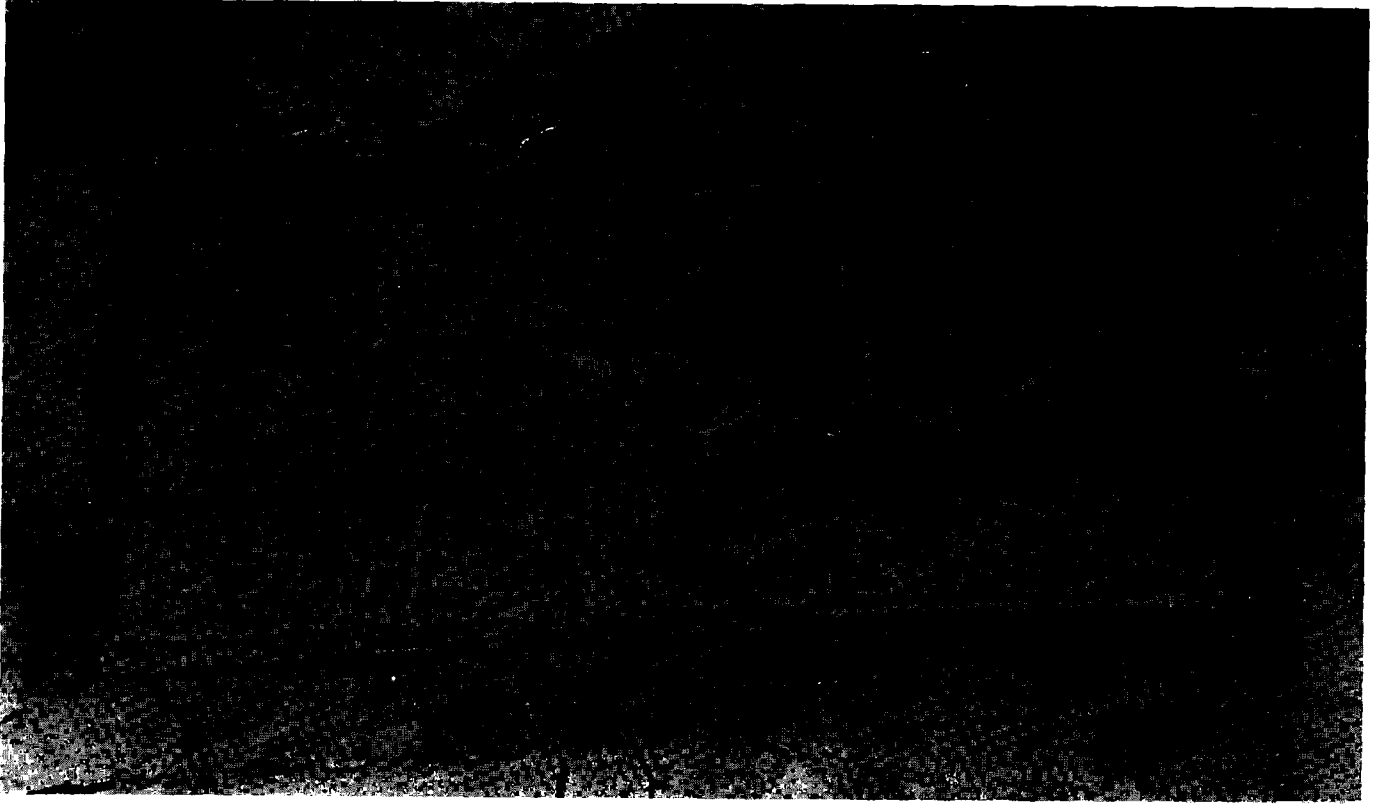
Resim 6: Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi, bani ve mimar kitabesi (1989, Z.Sönmez)

Resim 7: Edirne, Eski Camii, kuzeyden genel görünüm (1986, O.Aslanapa)

Resim 8: Edirne Eski Camii, batı giriş kapısı (1989, Z.Sönmez)

Resim 8: Edirne Eski Camii, batı giriş kapısı (1989, Z.Sönmez)